

תורת חיים חמדתנו

הרב יואל מנוביץ'

ראש הישיבה

לציון מלאות חמישים שנה לחידוש ההתיישבות בגולן, נערך בערב ראש חודש אדר "כנס לימוד גולן" במלון כינר. במהלך הכנס התקיים פאנל בנושא "האבולוציה של היהדות - בין יהדות מתחדשת למסורת שמרנית". בפאנל השתתפו ראש הישיבה, הרב יואל מנוביץ', הרב אביה רוזן, ראש מדרשת השילוב בנטור (מדרשה ללימודי יהדות לבנים ולבנות, דתיים וחילוניים), והד"ר אליזבט גולדווין, מרצה למחשבת ישראל באוניברסיטת חיפה, במכינה על שם רבין ובמדרשה באורנים (עורכת טקסי חתונות, בר מצוות ולוויות אלטרנטיביים). את הפאנל הנחתה הגב' אמילי עמרוסי, עיתונאית "ישראל היום".

אנו מבקשים להביא את דבריו של ראש הישיבה בהתייחסו לשאלות המרכזיות בדיון: כיצד אתה רואה את ריבוי בתי המדרשות המגוונים הקמים בארץ בשנים האחרונות? מה דעתך על העדנה לה זוכה היהדות גם במסגרות חילוניות? האם על זה נאמר: "תורה מונחת בקרן זוית, כל הרוצה ליטול - יבוא ויטול", או שמא עדיף היה לו הותירו את העיסוק הזה לרבנים ולתלמידי חכמים בלבד? בנוסף, האם תוכל לשרטט את גבולות הגזרה אותם יש לסמן לבאים לעסוק בלימוד היהדות?

תשובת הרב

ספר החיים

הכמיהה להכרת היהדות והעיסוק בארון הספרים היהודי הינם תופעות שאכן הולכות וגוברות בקרב צעירים שונים. הכמיהה ניכרת בבתי המדרשות השונים, ההולכים ומתרבים, והיא בולטת בשימוש במקורותינו בתחומי האמנות השונים, ובמיוחד בתחום המוזיקה.

התופעה הזו הינה רחבה ביותר, והיא ממש כלל עולמית. ההתעניינות ביהדות ובתורתנו מקיפה גם את אלו שאינם בני ברית. כמובן, זו עובדה מאד משמחת ומרגשת בעמדנו שבעים שנה לאחר השואה; שבעים שנה אחרי שהיו שהספידו את

עם ישראל; שבעים שנה אחרי שנראה היה כי תורת ישראל, חכמיה והוגיה ספגו מכת מחץ. והנה אנחנו חיים וקיימים, וארץ ישראל מלאה בתי מדרשות בהם עמלים בתורת אמת אשר נטע בתוכנו, בקדושה ובטהרה, ואף מעגלים רחבים יותר מבקשים ללמוד וצמאים להכירה ולהשתייך אליה. אין כל ספק כי התופעה הזו משמחת מאד. אני מבקש להזכיר שרק לפני שנים מועטות התופעה הזו הייתה נדירה וחריגה, וגם מי שנתעוררו אצלו סקרנות או כמיהה ל"אוצרות בית אבא" עשה זאת בהיחבא, לבל יהיה מושא לגיחוך. רבים מכירים את המסה המפורסמת של חיים הזו, "הדרשה", בה טוען יודקה שלעם ישראל אין היסטוריה ואין מורשת להתכבד בה: "הגלות זוהי הפירמידה שלנו, אשר יסודה קידוש השם ושיאה - משיח... ו... ו... התלמוד זה 'ספר המתים' שלנו". המסה הזו מייצגת אווירה מסוימת, תודעה שהייתה רווחת עד לפני שנים לא רבות. זוהי תודעה של בוששה במורשת ובהיסטוריה שלנו, והתעלמות מהן. עמנו כמו נברא מחדש, והדרך הזו הביאה לבורות מבישה. והנה, כיום יש פריחה של לימודי יהדות וצימאון לדעת.

לעניות דעתי, לומדי תורה הבאים ללימוד התורה ממחוזות רחוקים, הם לא רק בעלי פוטנציאל להיות שווים בין שווים אלא הם אף מעשירים את עולמה של תורה ומוסיפים לו גוון ייחודי שלא קיים בלעדיהם. הם מביאים איתם אל בית המדרש פרספקטיבה מיוחדת ומבט שונה, ובסופו של דבר לימוד התורה נתרם ומתברך בכך, בבחינת: "מקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין" (ברכות לד, ב).

צריך עיון גדול

כפי שהוזכר, אכן תורה מונחת בקרן זוית, וכל הרוצה לבוא וליטול - יבוא וייטול. אבל תורה אינה חכמה. מקורה של תורתנו הוא א-להי, ואנחנו קיבלנו במסורת את הדרכים לברר וללמוד אותה, "דור דור ודורשיו". הלימוד נעשה בכלי השכל, אבל הריבון הוא: "אל מסתתר בשפירי חביון, השכל הנעלם מכל רעיון". לכן, על אף שלימוד התורה דורש מאמץ אינטלקטואלי, שימוש בכלי משא ומתן של קושיות ותירוצים ויגיעה מחשבתית רבה, בסופו של יום, כשאנו עומדים מול סתירה תבונית או ערכית מול הכתובים, אנו נותרים עם שאלה ולא מבטלים את הכתוב מפני עניות דעתנו.

אחת מדמויות המופת בעולם התורה היה רבי עקיבא איגר, המפורסם בגאונותו. ידוע כי רבות מקושיותיו נחתמו בראשי התיבות צע"ג, הווי אומר: אני הקטן ביחס לתורת ה' לא מבין ו"צריך עיון גדול". עמדת הענווה הזו ביחס לתורת ה' היא

הבסיס ללימוד תורה, זו הברכה המקדימה את לימוד התורה: "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו". הוא נתן לנו, וללא תנאי זה, תורתנו לא תורת ה' היא אלא חכמה ככל החכמות.

אני מבקש לחדד כאן את מושג קבלת המרות, את ההבנה שדעתנו חשובה מאד אבל כפופה בפני ההלכה - בפני התורה. במבט שטחי ניתן לראות כאן ביטול הדעת, התאפסות האנושי בפני הא-להי, אבל לא כך הוא הדבר. הרב זצ"ל התבקש על ידי הסופר אז"ר לשאת הספד על שלושה חלוצים שנהרגו על משמרתם על ידי פורעים ערבים, והרב מתאר לסופר אז"ר את המלחמה שמתחוללת בקרבנו: מחד גיסא, ליבו שותת דם עם משפחות ההרוגים, ומאידך גיסא, אולי על פי ההלכה אסור לספר אחר מיטתם של מי שבעטו בכל קדש. וכך אומר הרב במאמר "על במותינו חללים" (מאמרי הראי"ה, עמ' 91):

שמה תאמר ליישב ע"פ הנוסח הרגיל מיסודו של מר אחד-העם: הספר הוא ספר, והלב עושה את החיים, וכיון שהלב נלחם בספר - הראשון הוא המנצח. במטותא מנך חביבי, אל נא תרפא שבר גדול על נקלה. הספר וכל אגפיו - גילויו של הלב הם, ואיזה לב - לב האומה, הלב של נשמתה, הלב של תמצית כל הוייתה, של מעמק חייה, זה הלב דוקא בספר הוא מונח וגנוז, ותוך כל גרגיר המתגלה מאוצר הספר המון רב של לב ושל חיים מונחים.

זהו חידוד מאד חשוב. התורה לא כופה עלינו, אלא מגלה אותנו. הספר הוא הלב שלנו. אנו נדרשים לשאוף להתאמה מוחלטת בין העולם הערכי שלנו לבין התורה, ולזהות בין תחושות המצפון שלנו לבין עולם ההלכה, אבל לא תלמידי אחד העם אנחנו! אנחנו לא סוברים שההלכה צריכה להתבטל בפני המצפון הלוקה שלנו, אלא להיפך - אנחנו שואפים ליישר את מצפוננו על פי דבר ה', להרים את הרגשותינו אל חיי העולם שנטע בתוכנו.

לומד לשם מה?

חז"ל קבעו דרגות שונות בלימוד התורה. בראש הפירמידה ניצב העוסק בתורה לשמה, שזוכה לדברים הרבה. מתחתיו ממוקם הלומד שלא לשמה, ומובן כי הספקטרום של הלומדים שלא לשמה הוא רחב. הקלאסיקה של הלומדים שלא לשמה הם הלומדים לצורך הממון או הכבוד. בדורנו קיימים מניעים רבים נוספים העונים להגדרה של "לא לשמה", לענ"ד הלומדים מתוך כבוד האומה, מחמת החכמה שבתורה, או לצורך הכרת ההיסטוריה של עם ישראל לא גרועים מהלומדים לשם פרנסה, או על מנת להתפאר בתואר רב. ובוודאי הם עדיפים על הבורים

המתביישים במורשתנו ורועים בשדות זרים, משום שלרגש הכבוד למורשת יש ערך עצמי של הזדהות ושייכות לאומה, ובנוסף לכך אין אנו יודעים את העתיד, וכיצד מגלגל הקב"ה את עולמו (ועיין דרך ה' לרמח"ל ד, ב).

אחרי הלומדים שלא לשמה ישנה קבוצה נוספת, והיא של הלומדים על מנת לקנטר. לומדים אלו הינם חסרי אמונה בתורת ה', אבל גם נעדרי יושר אינטלקטואלי בסיסי, כיוון שהם נגשים אל הלימוד במטרה לאמת את האג'נדה שלהם בלבד. כל רצונם הוא לכופף את המקראות לעמדותיהם הקבועות מראש, או לחלופין להגחיק את התורה ולהפכה לחוכא ואטלולא. על אלו נאמר: "כל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא" (ברכות יז, א ועיין ברש"י שם), ועליהם אמר דוד המלך: "וְלִרְשָׁע אָמַר אֲ-לֹהִים מַה לָּךְ לְסַפֵּר חֻקֵי וְתִשָּׂא בְרִיתִי עָלַי פִּיךָ" (תהילים ג, טז).

אם כן, באשר לשאלה האם קביעת חז"ל לפיה "תורה מונחת בקרן זוית, וכל הרוצה ליטול - יבוא ויטול" נאמר גם על בתי המדרש הפלורליסטים החדשים, הרי שהתשובה היא שהלומד על מנת לקנטר, לא רק שמוטב שלא ילמד, אלא עדיף לו שלא נולד, כפי שמצאנו בדברי חז"ל. לעומת זאת, הלומדים לצורכי חכמה וממניעים מתחום המורשת, התרבות והפולקלור, עליהם וודאי נכון לומר כי חכמה מונחת בקרת זוית. תופעת הסקרנות, החיפוש וההכרה בחכמתה של התורה היא מבורכת וחיונית.

צריך להדגיש שאנחנו לא יכולים לקבוע מי לומד תורה לשמה, ומי לומד ממניעים אחרים. על מניעיו של האדם המביאים אותו ללימוד התורה ועל שבסתר ליבו, יכולים להעיד רק שניים, הלומד עצמו והיודע תעלומות. הגמרא בברכות (כח, א) אומרת שבבית מדרשו של רבן גמליאל היה תנאי קבלה אחד: "תוכו כברו". ואני, אני שנים רבות משתוקק לדעת איך יודעים מי הוא תלמיד שתוכו כברו; משתוקק לדעת מי הוא מבקש ה' אמתי, אשר לעתים רק קליפות חיצוניות מסתירות את בר לבבו. ולעומת אלה, מי הוא מעמיד פנים אותו צריך לדחוף באמת הבניין. וכיוון שאין הדבר בידינו, עלינו להיזהר משנה זהירות מלהיות חברים ב"ועד לחיפוש חטאים", המעניקים תעודות כשרות ללומדים השונים.

כולם מה' א-להי ישראל

כל האמור עד כאן נוגע ללימוד תורה שאדם לומד לעצמו ולהעשרת עולמו הפרטי, אבל לא כך הם הדברים בכל מה שנוגע להדרכת הציבור ולפסיקת הלכה לדורות. בתחומים אלו יש בידינו כללים מדויקים הקובעים מי ראוי להיחשב מחכמי המסורה בעם ישראל. עשרות פעמים שמעתי את מו"ר ר' אברום שפירא זצ"ל חוזר על

הקדמת הרמב"ם לחידושו הגדול, ספר משנה תורה. בהקדמה זו חוזר הרמב"ם פעמיים על שלשלת העברת התורה; בפעם הראשונה ממשה רבינו עד אליו, ובפעם השנייה ממנו בחזרה, ממשה בן מימון הספרדי עד למעלה בקודש, שם אחר שם. בסוף דבריו מסכם הרמב"ם: "ומשה רבינו מפי הגבורה. נמצא שכולם מה' א-להי ישראל". לצורך פסיקת הלכה צריך מסורת של תורה, וצריך להיסמך מפי חכמים וסופרים.

ספר הלכה אינו ספר חידושים אקדמי, ומנהג ישראל בכל תפוצותיהם הוא שספר הלכה או ספר הנהגה מובא להסכמת גדולי ישראל, והסכמתם מתנוססת בראש הספר. בלא זה - החיבור אומר "דרשני". על כגון זה נאמר: "אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ" (ברכות מז, ב), מפני שבבואנו להמשיך את מסירת התורה וליישמה במציאות המתחדשת תדיר, לא די בדיעות, ואפילו יהיו עמוקות ורחבות, אלא צריך לשמש תלמידי חכמים. צריך לקלוט את הרגישויות, את האחריות ואת שיקול הדעת הנדרשים, ולהפנים את דרך הניתוח שלהם את התורה ואת המציאות.

אין בית מדרש ללא חידוש

מכאן אני מבקש להתייחס לשאלה שנשאלה ביחס להתחדשותו של בית המדרש וגבולותיה, אם בכלל עליו להתחדש, או כפי שנוסח בכותרת הפאנל: כיצד יש להתייחס אל "האבולוציה של היהדות"?

ראשית, אין בית מדרש ללא חידוש! אין הלכה קפואה שאינה מתחדשת! תורתנו תורת חיים ותורת נצח היא, ועל כן טמונות בה הדרכות לכל המצבים המשתנים במהלך הדורות. פוסקי ההלכה עוסקים בשאלות סבוכות בתחום הרפואה בעניינים של טכניקות חדשות, של ננו-ביולוגיה, של טיפולים שונים, של קביעת מוות, של שיבוט עוברים ושל הנדסה גנטית. הם נדרשים לסוגיות של שילוב הטכנולוגיה במסגרת שמירת השבת, לחידושים הלכתיים בשאלות ייחודיות המתעוררות מתוך המציאות הצבאית, ובעוד נושאים רבים ומגוונים.

פוסקי ההלכה עוסקים גם בסוגיות מוסריות שונות, כגון המתת חסד, היחס לנשים, היחס בין הפרט לכלל, היחס לעבדות, ועוד. שאלות מוסריות רבות לא היו ניתנות לדיון בעולם שמחוץ לבית המדרש אלמלא התקדימים המצויים במקורות היהודיים. גם התנועות החברתיות העולמיות מקבלות מענה במבטה של ההלכה. לעיתים לתנועות אלו יש השפעות הרסניות שמביאות לחורבנו של עולם, ולעיתים חידושים אלו נובעים מהתמעטותה של קללת אדם הראשון "בְּעֶצֶב תֵּלְדֵי בָנִים וְאֵל אִישׁן

תְּשׁוּקַתְךָ וְהוּא יִמְשַׁל בְּךָ" ו"בְּנֻעַת אֶפְיֶיךָ תֵּאכַל לֶחֶם". אשר על כן, בית המדרש קשוב ומחובר כל הזמן למתרחש מחוצה לו, וביכולתו לתת מענה להתפתחות העולם, ולשמור שההתפתחות תהיה לברכה ולא חס ושלום לקללה.

אמנם גם אם היישום הוא חדש, מקור היניקה הוא אחד, ממנו הכל נשזר ואליו הכל מחובר, דרך מסורת התורה מה' א-להי ישראל. חז"ל ביטאו את האיזון הרגיש הזה בתיאור של קבלת משה רבנו את התורה במסכת מנחות (כט, ב):

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתיישבה דעתו. חזר ובא לפני הקדוש ברוך הוא, אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה ע"י? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני. אמר לפניו: רבונו של עולם, הראיתני תורתו, הראני שכרו, אמר לו: חזור [לאחורך]. חזר לאחוריו, ראה ששוקלין בשרו במקולין, אמר לפניו: רבש"ע, זו תורה וזו שכרה? א"ל: שתוק, כך עלה במחשבה לפני.

אכן, משה רבנו לא מבין את שיעורו של ר' עקיבא. ייתכן שר' עקיבא דרש באותה עת בענייני השעה, המרד והגאולה, או אולי בעניין הלכתי מציאותי שנדרש להכריע בו. משה רבנו לא מבין את שיעורו של ר' עקיבא, מפני שאותה תורה שקיבל בסיני התרחבה ונתחדשה. ואף על פי כן, הייתה זו אותה התורה וכל כוחה הוא ממסירתה ממשה ליהושע, וממנו עד ר' עקיבא. על כן, כאשר ר' עקיבא נצרך למקור תורתו, הוא משיב: "הלכה למשה מסיני". גם סיפור הגמרא במסכת תענית על חוני המעגל מבטא מסר דומה; מחד גיסא חוני לא משתלב בבית המדרש, ומאידך גיסא נוכחותו משפעת סייעתא דשמיא על לומדי בית המדרש. ברור שלא במקרה הגמרא ממשיכה ומציינת את סופו של ר' עקיבא, שהרי המסר של "שתוק, כך עלה במחשבה לפני" הוא שאפשר לר' עקיבא, גדול התנאים, להיות מגדולי המחדשים והיוצרים של התורה שבעל פה.

מקובל שכשאדם משתלם בתחום דעת מסוים הוא מקבל תעודה המסמיכה אותו ומאשרת את היותו מומחה בתחומו. כך גם בשלבי ההשכלה השונים, ילד המסיים את בית הספר היסודי מקבל תעודת סיום, ובגמר לימודי התיכון הוא מקבל תעודת בגרות. בעולם האקדמי אדם מוכתר בתארים דוקטור ופרופסור, ולעולם המוזיקה שמור התואר מאסטרו. לעומת אלה, לאורך כל הדורות בעולם התורה ישנו תואר

אחד נכסף שאין גדול ממנו. תואר זה הינו מושא שאיפותיהם של הבאים בשערי בית המדרש, וכן של אבותיהם ואימותיהם השולחים אותם אליו לשנים ארוכות על מנת שיקנו חכמה ודעת. פסגת השאיפות היא לזכות להיות תלמיד חכם. לא בכדי זהו התואר הגבוה ביותר שמעניק בית המדרש. השאיפה היא להישאר תלמיד לתמיד; להיות כלי קיבול, פורה, יוצר, ומתחדש. כמובן, לא להיות סתם תלמיד, אלא תלמיד חכם המחובר למסורת התורה. זהו סוד הדינאמיות והשמחה המאפיינות את בית המדרש.

אם כן, בית המדרש של תורת ישראל הוא שוצף וקוצף, יוצר ומחדש, מצוי באבולוציה תמידית, ועם זאת מחויב לענווה מול נותן התורה ולמסורת העברת התורה, שאם לא כן אין זו תורה, כי אם חכמה.

הד.נא הישראלי ואתגר השליחות

אני מבקש לומר את הדברים מתוך גרסא דינקותא ששמעתי בבית אמי, ודווקא משום שהד"ר אליזבט גולדווין סימנה את הגבול להשקפתה ברצונו של אדם ובהזדהותו, ועלה מדבריה שגם מי שמוגדר גוי על פי ההלכה הוא יהודי לכל דבר ועניין, אם הוא רק רוצה בכך ושמח בזה.

אחת הקלאסיקות הגדולות של מחזות הזמר בעולם היא טוביה החולב, או כנר על הגג, כשמו של הסרט ההוליוודי. למעשה, הסופר שלום עליכם מתמודד עם השאלה הנידונה כאן: גבולות הקדמה מול המסורת. טוביה הוא יהודי בן עיירה קלאסי ולו שבע בנות. בהגיען לפרקן, הולכת כל אחת לדרכה וטוביה נאלץ לוותר על תוכנותיו המיושנות והפרימיטיביות. הבת השלישית מציבה את טוביה בפני דילמה קשה במיוחד כאשר היא מתחברת לגוי. בסיפור המקורי פוגש טוביה את הבת חווה'לה עם אהוב לבה. בסצנה הזו, שם שלום עליכם (שלא היה מחובשי בית המדרש אלא מן המשכילים) בפיו של טוביה את המילים: "אל תשכחי, בתי, מי את ומי הוא", ובעיבודים המאוחרים יותר: "ציפור יכולה לאהוב דג, אבל איפה הם יחיו? איפה הם יבנו בית ביחד?", והוסיף: "דברים מסוימים לא ישתנו עבורנו לעולם". דג מת באוויר וציפור מתה במים. אין אפשרות ליהודי ולגוי לחיות יחד, אין ביניהם חיבור. טוביה לא מסכים לקבל את בתו, הוא מניף ידיו אל על וזועק: "לא!". בסופו של הסיפור המקורי, כאשר יהודי העיירה מגורשים ממנה, שבה חווה'לה אל חיק משפחתה, בלא הגוי, ובכך מסתיים המחזה. כמובן שבהפקות המאוחרות עובד סוף זה, והבת אמנם עוזבת את העיירה כאות הזדהות, אך ממשיכה את חייה המשותפים עם בחיר לבה, לא לפני שהזוג קיבל את ברכת הדרך מטוביה...

היהודי הפשוט הזה וויתר על הרבה מנהגים והנחות יסוד שהיה רגיל בהם, ועם זאת יש דברים שהם בד.נ.א שלו. גם ליהודי פשוט ועם הארץ יש עקרונות בהם הוא דבק, ולא ניתן לכופף אותו. גם מי שמבקש "לעבד" את הנתונים מחדש לא יוכל לד.נ.א הישראלי. כך היה מאז ומעולם, והיא שעמדה לאבותינו ולנו בכל הדורות.

אני שומע את הנתונים על כמות המבקשים ללמוד יהדות במסגרות פלורליסטיות שונות, אבל אני חש שבסופו של דבר עם ישראל רוצה תורת אמת. תורה ממקורה, שממשיכה את מסורת ישראל סבא. אסיים בדברי מי שבעבר כונה "המשורר הלאומי", ביאליק: "אם יש את נפשך לדעת את המעין ממנו שאבו אחיך... אל בית המדרש סור, הישן והנושן... אז יגדך לבך, כי רגלך על מפתן בית חיינו תדרוך, ועינך תראה אוצר נשמתנו". כשנשאלת שאלת המקור, כשמבקשים לדעת מהיכן תעצומות נפשנו, מהו המעין ממנו אנו שואבים באמת, אזי אפילו אצל ביאליק התשובה מוכרחת להיות: בית המדרש הישן והנושן.

אני נרגש ונפעם לעמוד בראש ישיבת הסדר בגולן, מקום מושבם ולימודם של התנאים הקדושים, ולגדל דור ישראלי חדש, חושב ומחדש, הקשור בעבותות למסורת ולשלשלת התורה לכל פרטיה ודקדוקיה. אני מתפלל שאכן לא נמעל בשליחותינו, להביא את תורת ה' לכל דכפין. שליחות זו הינה וודאי אתגר גדול לנו ולתלמידנו.